

Katarzyna Sikora

Tożsamość jako przedmiot badań psychologii

Pojęcie tożsamości zostało przez psychologię zapożyczone z dziedziny filozofii, przy czym nastąpiło wyraźne przeformułowanie jego znaczenia. Tożsamość w ujęciu filozofii nie jest przedmiotem badań psychologicznych. Niewątpliwie jednak pewne rozstrzygnięcia, dokonane przed podjęciem badań, będą miały znaczący wpływ zarówno na ich przebieg, jak i na uzyskane wyniki. W niniejszym tekście postaram się uzasadnić tezę, że już sama definicja tożsamości, ukształtowana na gruncie uprzednio przyjętych rozstrzygnięć ontologicznych i epistemologicznych, sformułowana w języku określonego paradygmatu w obrębie psychologii, przesądzać będzie w dużej mierze o przyjętej metodologii. Nie mam tu na celu dokonania wyczerpującego przeglądu metod (czy wręcz narzędzi) badania tożsamości. Mają one stanowić jedynie ilustrację wyżej wspomnianych związków czy zależności; są przykładami możliwych odpowiedzi na pytanie: jak możemy badać tożsamość osoby?

1. Czy psychologia bada tożsamość?

Podstawowym problemem psychologicznych badań nad tożsamością człowieka jest to, że przedmiot tych badań nie jest do końca określony. Jak twierdzi Krzysztof Krzyżewski (2000), zasadnicze pytanie w tej kwestii brzmi: co właściwie bada psychologia? Czy bada tożsamość, czy jej poznawczą reprezentację, tj. poczucie tożsamości (por. Grzegorek, 2000)? Wydaje się, że w dostępnej literaturze dominuje to drugie ujęcie. Już pierwsze użycie tego terminu przez Victora Tauska (1919/1992) akcentowało momenty subiektywne: określił on tożsamość jako **doświadczenie siebie** w charakterze kogoś stałego i zmiennego równocześnie. Według Marii Sokolik (1993, s. 10) tożsamość jest to:

1. **poczucie** odrębności od otoczenia,
2. **poczucie** ciągłości/względnej niezmienności własnego Ja pomimo upływu czasu – tzw. stałość w czasie,
3. **poczucie** wewnętrznej spójności,
4. **poczucie** posiadania wewnętrznej treści (to ostatnie łatwiej daje się opisywać negatywnie, poprzez swego rodzaju doświadczenie braku, doświadczenie wewnętrznej pustki, braku motywacji, postaw, uczuć itp.).

Sokolik twierdzi ponadto, że o tożsamości osoby możemy wnioskować na podstawie relacji osoby o jej subiektywnym stanie. Maria Jarymowicz (1989) również definiuje tożsamość jako „ujmowanie własnej osoby”.

Czy mamy zatem do czynienia z jakimś fundamentalnym pomieszaniem pojęć, gdzie reprezentację poznawczą przedmiotu bierze się za sam przedmiot? Krzyżewski twierdzi, że zjawisko to można ująć czworako:

1. jako rzeczywiste pomieszanie płaszczyzny teoretycznej i metateoretycznej,
2. jako sprowadzenie tożsamości do aktywności poznawczej podmiotu, co nieuchronnie prowadzi do jej usubiektywienia,
3. jako jeden z przejawów tego, że przedmiotem badań psychologii jest nie rzeczywistość jako taka, lecz rzeczywistość spostrzegana,
4. jako przejaw tego, że poczucie tożsamości jest integralne dla tożsamości człowieka, nie da się zatem problematyki „poczucia tożsamości” oddzielić od badań nad tożsamością.

Czwarte rozwiązanie uznaje on za wariant najbardziej optymistyczny.

Wydaje się, że za przedmiot badań psychologicznych uznać musimy nie tożsamość jako taką, ale poczucie tożsamości – jej poznawczą reprezentację. Powyższe rozstrzygnięcie nie rozwiązuje wszystkich problemów, co więcej, prowokuje nowe pytania. Jeśli przedmiotem badania ma być poczucie tożsamości, to o co chcemy pytać? Jak zdefiniować tożsamość? Psychologia – nauka wieloparadygmatyczna – nie daje jednej, gotowej odpowiedzi na to pytanie. Można mówić o wielości definicji, przy czym każda z nich wyznaczać może inny kierunek badań, wymuszać wybór innych metod badawczych, a co za tym idzie – różny będzie status uzyskiwanych odpowiedzi – wyników badań.

2. Tożsamość jako relacja osoby do siebie samej

2.1. Poczucie ciągłości i spójności

Tożsamość może być definiowana jako wewnętrzna spójność i ciągłość, poczucie tożsamości byłoby zatem poczuciem wewnętrznej spójności i ciągłości własnej osoby. Badania będą przyjmować tutaj postać *self-report*, najczęściej w formie wywiadu lub kwestionariusza. Przy wszystkich ograniczeniach tego typu metod badania, narzucają się one niejako same, jeśli przyjmiemy definicję tożsamości jako „poczucia”, a zatem subiektywnych doświadczeń osoby badanej i jej przekonań, które poznać możemy wyłącznie z jej relacji.

Autorem pierwszej – i najbardziej znanej – empirycznej metody badania tożsamości jest James Marcia (1966). Metoda ta ma postać częściowo ustrukturyzowanego i częściowo standaryzowanego wywiadu (Identity Status Interview), zawierającego pytania dotyczące zaangażowania i światopoglądu osoby, w tym jej przekonań religijnych i politycznych, wyboru zawodu, relacji międzyludzkich, życia seksualnego itp. Na podstawie odpowiedzi na pytania ocenia się osobę w dwóch wymiarach: a. eksploracji, poszukiwania, stawiania pytań (*exploration*) oraz b. zaangażowania, zgody na istniejący stan rzeczy, stabilizacji (*commitment*). Ostatecznie przypisuje się osobie jeden z czterech wyróżnionych przez Marcie statusów tożsamościowych (tożsamość osiągnięta, moratorium tożsamościowe, tożsamość zamknięta, rozpad tożsamości).

Pomimo dużej popularności, metoda Marcii doczekała się krytyki tak na płaszczyźnie teoretycznej, jak i metodologicznej. Zarzucano jej, że zapis i kodowanie odpowiedzi osoby badanej jest uciążliwe, a zgodność ocen sędziów – trudna do osiągnięcia (Adams, 1994). Zwracano także uwagę na niebezpieczeństwo wpływu uprzedzeń sędziów na ocenę odpowiedzi osób badanych (Adams, Ryan, Hoffman, Dobson, Nielsen, 1985).

Ostatecznie powstały inne narzędzia do badania tożsamości, kwestionariusze Adamsa (OMEIS – Objective Measure of Ego Identity Status oraz EOMEIS – Extended Objective Measure of Ego Identity Status), które miały być wolne od błędów wywiadu Marcii (Adams, Shea, Fitch, 1979; Grotevant, Adams, 1984). Przeciwko nim podnosi się jednak zarzut, że nie pozwalają na jednoznaczne przyporządkowanie osobom badanym „czystych” statusów tożsamościowych – takie określenie statusu możliwe jest zaledwie w 30% przypadków (Berzonsky, Neimeyer, 1994), pozostałym przypisuje się statusy „mieszane”, określane też jako przejściowe między statusami wyróżnionymi przez Marcję (Jones, Akers, White, 1994; Adams, 1994).

Badacze traktują status tożsamościowy raczej jako stałą własność osoby niż jako proces, co nie jest do końca zgodne z ideą Marcii, że tożsamość rozwija się w toku cyklicznych zmian, tj. następowania po sobie okresów moratorium i tożsamości osiągniętej, stabilnej. Aby podkreślić procesualny charakter tożsamości, Michael Berzonsky (1988) wprowadził pojęcie stylu tożsamości (*identity style*) jako procesu, w toku którego osoba konstruuje – lub nie – poczucie tożsamości. Stworzony przez niego inwentarz stylu tożsamości (ISI – Identity Style Inventory) pozwala przyporządkować osobę do jednej z trzech grup: osób o informacyjnym, normatywnym lub rozmytym/unikowym (*diffuse/avoidant*) stylu tożsamości (Berzonsky, Kuk, 2000). ISI istnieje w dwóch wersjach – z myślą o osobach mniej wykształconych stworzono wersję o uproszczonej składni (ISI-6G).

Wprowadzenie typologii statusów tożsamości rozpoczęło okres intensywnych badań, których przedmiotem są relacje między statusem tożsamości a innymi zmiennymi – są to głównie badania o charakterze korelacyjnym. Badano zależność między statusem tożsamości a ekstrawersją, neurotyzmem, sumiennością i innymi cechami osobowości, umiejscowieniem kontroli, poczuciem własnej wartości, strategiami radzenia sobie (Berzonsky, Neimeyer, 1988; Clancy, Dollinger, 1993; Dellas, Jernigan, 1987; Grotevant, Adams, 1984), konformizmem (Adams, Ryan, Hoffman, Dobson, Nielsen, 1985), postawami wobec życia seksualnego (Schenkel, Marcia, 1972), używaniem substancji psychoaktywnych (Jones, Hartmann, 1988) – to tylko niektóre przykłady.

Badano również kwestię stałości vs zmienności statusu tożsamości w toku życia, poczynając – zgodnie z koncepcją Marcii – od okresu adolescencji, kiedy to wzrastające możliwości poznawcze osoby (zdolność do operacji formalnych) pozwalają na podejmowanie poszukiwań i zaangażowania się nie tylko w świecie konkretnych przedmiotów, ale i w świecie norm, wartości, ról społecznych itd. Prowadzone badania poprzeczne i podłużne (Archer, 1982; Meilman, 1979) pozwoliły stwierdzić, że rozwój tożsamości, rozumiany jako zmierzanie w kierunku coraz wyższych statusów tożsamości, obserwuje się u około 50% populacji, w przypadku pozostałych 50% status pozostaje zasadniczo stabilny w toku życia (Montemayor, 1987, cyt. za: Beaumont, Zukanovic, 2005).

2.2. Tożsamość jako poczucie bycia niepowtarzalną osobą ludzką

Szczególną formę poczucia tożsamości stanowi doświadczenie nie tylko własnej ciągłości i spójności, ale i niepowtarzalności, indywidualności własnego osobowego istnienia. Badanie, poznanie takiego doświadczenia domaga się szczególnego rodzaju metody. O ile dotychczas opisane metody dostarczać mają przede wszystkim informacji w postaci praw ogólnych, o tyle tu dominować będzie ujęcie idiograficzne. Co więcej, jeśli zasadnicze pytanie brzmi „kim jestem ja sam?”, to rola badacza przypaść musi samej osobie badanej. Warunki te spełniane są przez metody narracyjne, biograficzne.

Dan McAdams (1993, 2001) określił tożsamość jako historię życia, biografię, tworzona przez osobę od okresu adolescencji. Owa historia życia czy biografia służy nadaniu przez osobę – czy też odnalezieniu przez nią – sensu własnego życia, zintegrowaniu własnej przeszłości, teraźniejszości i antycypowanej przyszłości. Dokonuje się to w toku opowiadania historii swojego życia (Pasupathi, 2001; Thorne, 2000; Thorne, McLean, Lawrence, 2004). Okres adolescencji jest tu istotny nie tylko ze względu na pojawiające się wówczas poznawcze osiągnięcia rozwojowe, ale i ze względu na to, że młoda osoba dokonuje przejścia od dzieciństwa do dorosłości. Otwierają się przed nią nowe możliwości uczestnictwa w świecie, z drugiej zaś strony – daje o sobie znać nacisk ze strony otoczenia, aby młody człowiek podjął pewne decyzje odnośnie form swojego zaangażowania się w świat. Wszystko to umożliwia – a często wymaga – nadania sensu, znaczenia temu, co wydarzyło się dotąd w życiu osoby. Proces konstruowania własnej biografii jest procesem tworzenia się i umacniania tożsamości, a opowiadanie historii życia spełniać może różne funkcje, zarówno w wymiarze intrapersonalnym (wspominanie przeszłych zdarzeń, aby lepiej zrozumieć samego siebie), jak i interpersonalnym (opowiadanie swojego życia sprzyja tworzeniu więzi między ludźmi, por. Alea, Bluck, 2003; Webster, 2003).

Techniki narracyjne umożliwiają człowiekowi dokonanie rekonstrukcji jego własnej historii życia. Rekonstrukcja ta jest w istocie konstrukcją, tworzeniem historii w drodze porządkowania wspomnień autobiograficznych oraz interpretowania doświadczenia według pewnego klucza, czy to w drodze udzielania odpowiedzi na pytania (biograficzny wywiad narracyjny Fritza Schützego (1987)) lub w drodze poszukiwania osobistego mitu (Keen, 1989), czy też poprzez projektowanie książki o swoim życiu, jak np. w koncepcji McAdamsa (1993). Techniki narracyjne mają najczęściej postać zbioru pytań lub wskazówek dla osoby konstruującej swoją biografię, mają pomóc jej w procesie tworzenia i umacniania własnej – narracyjnie rozumianej – tożsamości.

Badania nad przywoływaniem wspomnień o przeszłych zdarzeniach prowadzone są również w innym niż narracyjny paradygmacie. Są to badania nad związkiem statusu tożsamościowego (mierzonego wspomnianymi wyżej kwestionariuszami) a treścią pamięci autobiograficznej. Narracje osób o wyższym statusie tożsamości (tożsamość osiągnięta, moratorium) są bardziej spójne, bogatsze, uporządkowane niż narracje osób o niższym statusie (tożsamość zamknięta, rozpad tożsamości) (Orlofsky, Frank, 1986). Osoby o wyższym statusie tożsamości cechują się także orientacją raczej prospektywną niż retrospektywną, tj. w ich historiach życia antycypowana przyszłość ma większe znaczenie niż przywoływana przeszłość (Rappaport, Enrich, Wilson, 1985, cyt. za: Berzonsky, Rice, Neimeyer, 1990).

3. Tożsamość jako relacja osoby do innych osób – odrębność i podobieństwo

3.1. Tożsamość jako odrębność

Wydaje się, że można wyróżnić co najmniej kilka sposobów definiowania tożsamości. Pierwszy z nich to ujmowanie tożsamości jako relacji osoby do innych osób. Pytania badawcze, jakie się tu stawia, dotyczą przede wszystkim tożsamości jako poczucia odrębności, odróżniania Ja od nie-Ja. Owo poczucie odrębności może odnosić się tak do płaszczyzny somatycznej, jak i psychicznej – mamy tu do czynienia z dwoma różniącymi się od siebie obszarami badań.

Piotr Szczukiewicz (1998, s. 54) twierdzi, że najpowszechniejsze ujęcia tożsamości dotyczą trzech jej aspektów: rozwojowego, fenomenologicznego i klinicznego. Badania nad odróżnianiem Ja od nie-Ja na płaszczyźnie somatycznej prowadzone są z perspektywy rozwojowej. Są to najczęściej badania eksperymentalne. Metoda eksperymentalna jest tu wybierana między innymi ze względu na to, że badania prowadzi się w grupie małych dzieci, niekiedy jeszcze przed ukończeniem przez nie pierwszego roku życia, a więc na długo przedtem, zanim rozwój mowy pozwoliłby na podjęcie innego rodzaju badań, np. kwestionariuszowych.

Wyniki tych badań świadczą o tym, że przed ukończeniem trzeciego miesiąca życia nie można mówić o jakimkolwiek poczuciu odrębności, choć Lewis i Brooks-Gunn (1979, 1990) twierdzą, że już u dzieci trzymiesięcznych można odnaleźć załązki poczucia odrębności od świata, a u dzieci pięciomiesięcznych – oznaki poczucia ciągłości własnej osoby w czasie. Te dwa „poczucia” mają zdaniem Lewisa składać się na doświadczenie Ja egzystencjalnego, które można utożsamić z poczuciem tożsamości.

W badaniach w grupie nieco starszych dzieci (początek drugiego roku życia) wykorzystuje się lustro (Amsterdam, 1972) lub zdjęcia i nagrania video, odtwarzane *live* lub z opóźnieniem. Wzrokowe rozpoznanie samego siebie jest świadectwem zaistnienia samoświadomości, będącej podstawą Ja kategoryjnego, tj. ujmowania siebie w pewnych kategoriach. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że dziecko zaczyna w tym wieku używać zaimka osobowego „ja” i zaimka zwrotnego „się”, tym samym komunikując innym własne poczucie tożsamości.

Poczucie odrębności, odróżniania siebie od innych osób na płaszczyźnie psychicznej to temat poruszany często z perspektywy psychodynamicznej – taki sposób myślenia nie był obcy i Erikowi Eriksonowi (1968, 1982). Porusza się tu przede wszystkim problem autonomii w relacjach z osobami znaczącymi (Hamachek, 1988), zwłaszcza zaś kwestię separacji z rodzicami jako jednego z zasadniczych zadań rozwojowych (Gilligan, 1987; Josselson, 1988). Pojawia się tu też problem utożsamiania się z postawami i wartościami wyznawanymi przez innych ludzi (Marcia, 1966), co z kolei prowadzi w kierunku badań nad tożsamością społeczną.

3.2. Tożsamość jako podobieństwo

Tożsamość można rozumieć jako relację przynależności, utożsamiania się z innymi ludźmi. Może ono zachodzić ze względu na różne okoliczności – mówimy o tożsamości etnicznej, religijnej, feministycznej, o tożsamości wyznaczonej przez przynależność do mniejszości seksualnej itp. Tam, gdzie osoba utożsamia się z ludzkością w ogóle, mówi się o tożsamości ogólnoludzkiej.

Na kulturowe uwarunkowania tożsamości zwracał uwagę Erik Erikson w *Toys and Reasons* (1977), H. Markus i S. Kitayama (1991) wprost określili tożsamość jako coś, co rozwija się w toku powtarzanych interakcji społecznych i podejmowania działań właściwych dla danej kultury. Różnice międzykulturowe mogą sprawić, że w sytuacji konfliktu przewagę zyska tożsamość osobowa (w kulturach indywidualistycznych) lub tożsamość społeczna (w kulturach kolektywistycznych).

Na tożsamość społeczną, jak ją definiuje H. Tajfel (1981), składa się poczucie przynależności do określonej grupy, któremu towarzyszy przeżywanie pewnych emocji. Poczucie własnej wartości osoby związane jest z poczuciem przynależności do grupy, a emocje doświadczane w związku z tą przynależnością będą wyznaczać to, czy osoba charakteryzuje się wysoką, czy niską samooceną.

Obszar badań nad tożsamością społeczną jest bardzo rozległy i trudno tu o jakąś systematykę przedmiotu tych badań. Grupę osób badanych stanowią z reguły przedstawiciele jakiejś mniejszości, najczęściej etnicznej. Badania dotyczą ich tożsamości, ewentualnie w połączeniu z innymi zmiennymi, np. poczuciem własnej wartości (Yuch, 2005), *well-being* (St. Louis, Liem, 2005), przystosowaniem do życia w innym kraju (Ghuman, 1998), wyznawaną religią (Markstrom-Adams, Smith, 1996). Szczególnie interesujące są badania z udziałem osób o nieoczywistej tożsamości etnicznej, np. dzieci małżeństw mieszanych lub osoby, których partnerzy pochodzą z innej grupy etnicznej (Bakken, Huber, 2005). Prowadzi się też badania nad relacją tożsamości osobowej i społecznej (Miville, Koonce, Darlington, 2000). Podejmowany jest również problem *ingroup-outgroup identity*, tj. tożsamości przedstawicieli mniejszości, którzy utożsamiają się ze swoją, mniejszościową grupą (*ingroup*), a równocześnie (choć słabiej) utożsamiają się z większością (*outgroup*). Szczególne miejsce – ze względu na tragiczne okoliczności, związane z zamachami terrorystycznymi – mają tu badania w grupie przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej w krajach zachodnich, zwłaszcza zaś „drugiego pokolenia” urodzonego i wychowanego na Zachodzie.

Narzędzia do badania tożsamości etnicznej mają najczęściej postać skali i składają się zaledwie z kilkunastu pozycji testowych. Wymienić tu należy Multigroup Ethnic Identity Measure (Phinney, 1992) oraz Ethnic Identity Scale (Umaña-Taylor i wsp., 2004). Ta ostatnia jest o tyle interesująca, że nawiązuje do typologii statusów tożsamościowych Marcii. Do dwóch wymiarów zaproponowanych przez Marcie (eksploracja, zaangażowanie) dodano trzeci – afirmację. Wskutek tego powstała typologia statusów tożsamości etnicznej – każdemu statusowi w ujęciu Marcii przypisano znak dodatni lub ujemny (przykładem może być status tożsamości zamkniętej pozytywnej, gdzie wyniki w skali afirmacji są wysokie, oraz negatywnej – gdzie wyniki są niskie). Należy jednak pamiętać, że nie jest to nowa typologia statusów tożsamości osobowej rozumianej szeroko, ale typologia statusów tożsamości etnicznej. Kwestia, na ile poczucie tożsa-

mości etnicznej jest kluczowe dla ogólnego poczucia tożsamości osoby, pozostaje tu nierozstrzygnięta, choć z pewnością jest ona niebagatelna.

4. Sposób ujmowania tożsamości a metody jej badania – próba podsumowania

Przedmiotem badania psychologii wydaje się być nie tyle tożsamość, ile poczucie tożsamości. Pojęcia te są najczęściej stosowane zamiennie, choć niewątpliwie uporządkowanie terminologii w tym zakresie byłoby korzystniejsze. Poczucie tożsamości jest rozumiane jako poznawcza reprezentacja tożsamości dostępna podmiotowi. Dostępność nie jest równoznaczna z komunikowalnością (por. rozróżnienie Lewisa na Ja egzystencjalne i Ja kategorialne).

Tożsamość jako przedmiot badań psychologii nie jest zdefiniowana w jeden, powszechnie obowiązujący sposób, a tej różnorodności definicji towarzyszy różnorodność metod badania. Wydaje się, że dominują metody *self-report*, zarówno w postaci mniej lub bardziej ustrukturyzowanego wywiadu, jak i w postaci różnego rodzaju kwestionariuszy. Nawiązują one najczęściej do jakiejś typologii tożsamości (Marcia, Adams, Berzonsky), a ich wyniki pozwalają na przypisanie osobie badanej jednego z zakładanych statusów lub stylów tożsamościowych. Metody te, o charakterze bardziej nomotetycznym niż idiograficznym, umożliwiają porównywanie badanych osób czy grup między sobą, a także na śledzenie zależności między statusem czy stylem tożsamościowym a innymi zmiennymi. Pozwalają także na ostrożne – z uwagi na zarzuty stawiane metodom samoopisowym – formułowanie generalizacji. Podobnie rzecz się ma z – wspomnianymi tu tylko pobieżnie – badaniami w paradygmacie eksperymentalnym. Te ostatnie nie stanowią jednak dominującego nurtu w badaniach nad tożsamością.

Podejście idiograficzne w badaniach nad tożsamością reprezentują metody narracyjne. Przedmiotem jest tu tożsamość indywidualnej osoby ludzkiej, natomiast formułowanie generalizacji i praw ogólnych nie jest tu stawiane jako cel. Badanie jest tożsame z konstruowaniem przez osobę badaną własnej biografii, a w toku tego procesu konstruowana jest również swoiście rozumiana tożsamość osobowa – indywidualna historia życia (McAdams, 1985).

W badaniach nad tożsamością (czy też nad jej poznawczą reprezentacją) stosuje się różne metody badawcze, przy czym ich wybór dokonuje się przede wszystkim ze względu na przyjętą definicję tożsamości. Decyzje dotyczą tego, czy tożsamość rozumiana jest jako relacja osoby do siebie samej, czy jako relacja do czegoś wobec osoby zewnętrznej (innych osób, szeroko rozumianego społeczeństwa, tradycji, norm, wartości), oraz tego, czy jest to relacja odrębności czy relacja podobieństwa. Wybór metody zależy też od celów, jakie stawia przed sobą badacz – czy będzie nim poznanie indywidualnej tożsamości konkretnej osoby, czy raczej sformułowanie jakiegoś rodzaju generalizacji dotyczących tożsamości człowieka w ogóle.

Różnorodność metod badania tożsamości i leżąca u jej podstaw różnorodność tradycji badawczych utrudnia udzielenie odpowiedzi na pytanie o rzetelność czy trafność wspomnianych metod. Trudno odpowiedzieć na pytanie o trafność tam, gdzie przed-

miot badania nie jest do końca określony (podstawowe pytanie: tożsamość czy poczucie tożsamości?). Jeszcze trudniej ocenić rzetelność – zwłaszcza w przypadku metod jakościowych, które wydają się dominować w badaniach nad tożsamością. Trudność ta dotyczy w szczególności sposób technik narracyjnych – zakładając procesowy charakter tożsamości, zakładamy równocześnie, że „nie sposób dwa razy wejść do tej samej rzeki” – do istoty tożsamości należy jej zmienność, a wyniki badania nie mogą być i nie będą powtarzalne.

Jeśli jednak tak ma się sprawa, to czy można na pytanie „jak badać tożsamość?” odpowiedzieć inaczej niż „to zależy”? Wydaje się, że świadomość wpływu wcześniejszych rozstrzygnięć na przyjętą metodę czy wybrane narzędzie pomaga bardziej odpowiedzialnie planować badania, może zatem być dla psychologa-badacza zbawienna.

Literatura cytowana

- Adams, G. R., Shea, J. (1979). The Relationship between Identity Status, Locus of Control, and Ego Development. *Journal of Youth and Adolescence*. 8, s. 81–89.
- Adams, G. R. (1994). Revised Classification Criteria for the Extended Objective Measure of Ego Identity Status: A Rejoinder. *Journal of Adolescence*. 17, s. 551–556.
- Adams, G. R., Ryan, J. H., Hoffman, J. J., Dobson, W. R., Nielsen, E. C. (1985). Ego Identity Status, Conformity Behavior, and Personality in Late Adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*. 47, s. 1091–1104.
- Adams, G. R., Shea, J., Fitch, S. (1979). Toward the Development of an Objective Assessment of Ego-Identity Status. *Journal of Youth and Adolescence*. 8, s. 223–237.
- Alea, N., Bluck, S. (2003). Why Are You Telling Me That? A Conceptual Model of the Social Function of Autobiographical Memory. *Memory*. 11, s. 165–178.
- Amsterdam, B. (1972). Mirror Self-Image Reactions before Age Two. *Developmental Psychobiology*. 5, s. 297–305.
- Archer, S. L. (1982). The Lower Age Boundaries of Identity Development. *Child Development*. 53, s. 1551–1556.
- Bakken, L., Huber, T. (2005). Ego Development at the Crossroads: Identity and Intimacy among Black Men and White Women in Cross-Racial Relationships. *Journal of Adult Development*. 12 (1), s. 63–73.
- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A., Geisinger, K. F. (1995). Development and Preliminary Validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*. 18, s. 179–190.
- Beaumont, S. L., Zukanovic, R. (2005). Identity Development in Men and Its Relation to Psychosocial Distress and Self-Worth. *Canadian Journal of Behavioural Science*. 37 (1), s. 70–81.
- Bennion, L. D., Adams, G. R. (1986). A Revision of the Extended Version of the Objective Measure of Ego Identity Status: An Identity Instrument for Use with Late Adolescents. *Journal of Adolescent Research*. 1, s. 183–198.
- Berzonsky, M. D., Kuk, L. S. (2000). Identity Status, Identity Processing Style, and the Transition to University. *Journal of Adolescent Research*. 15, s. 81–98.
- Berzonsky, M. D., Neimeyer, G. J. (1988). Identity Status and Personal Construct Systems. *Journal of Adolescence*. 11, s. 195–204.
- Berzonsky, M. D., Neimeyer, G. J. (1994). Ego Identity Status and Identity Processing Orientation: The Moderating Role of Commitment. *Journal of Research in Personality*. 28, s. 425–435.
- Berzonsky, M., Rice, K., Neimeyer, G. J. (1990). Identity Status and Self-Construct Systems: Process and Structure Interactions. *Journal of Adolescence*. 13, s. 251–263.

- Clancy, S. M., Dollinger, S. J. (1993). Identity, Self, and Personality [w:] Identity Status and the Five-Factor Model of Personality. *Journal of Research on Adolescence*. 3, s. 227–245.
- Dellas, M., Jernigan, L. P. (1987). Occupational Identity Status Development, Gender Comparisons, and Internal-External Locus of Control in First-Year Air Force Cadets. *Journal of Youth and Adolescence*. 16, s. 587–600.
- Erikson, E. H. (1959). Identity and the Life Cycle. *Psychological Issues*. 1, s. 1.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society*. New York, Norton.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York, Norton.
- Erikson, E. H. (1977). *Toys and Reasons. Stages in the Ritualization of Experience*. New York, W. W. Norton & Company, Inc.
- Erikson, E. H. (1982). *The Life Cycle Completed*. New York, Norton.
- Galdowa, A. (red.), (2000). *Tożsamość człowieka*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ghuman P. S. (1998). Ethnic Identity and Acculturation of South Asian Adolescents: a British Perspective. *International Journal of Adolescence and Youth*. 7 (3), s. 227–247.
- Gilligan, C. (1987). In a Different Voice: Women's Conceptions of Self and of Morality [w:] M. Roth Walsh (red.), *The Psychology of Women*. s. 278–320. New Haven, CT, Yale University Press.
- Giza, A. (1991). *Życie jako opowieść*. Warszawa, Ossolineum.
- Grotevant, H. D., Adams, G. R. (1984). Development of an Objective Measure to Assess Ego Identity in Adolescence: Validation and Replication. *Journal of Youth and Adolescence*. 13, s. 419–438.
- Grzegorek, T. (2000). Tożsamość a poczucie tożsamości. Próba uporządkowania problematyki [w:] A. Galdowa (red.), *Tożsamość człowieka*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hamachek, D. E. (1988). Evaluating Self-Concept and Ego Development within Erikson's Psychosocial Framework: A Formulation. *Journal of Counseling and Development*. 66, s. 354–360.
- Jarymowicz, M. (1989). Próba konceptualizacji pojęcia „tożsamość”: spostrzegana odrębność Ja-Inni jako atrybut własnej tożsamości. *Przegląd Psychologiczny*. 32 (3), s. 655–669.
- Jones, R. M., Hartmann, B.R. (1988). Ego Identity: Developmental Differences and Experimental Substance Use among Adolescents. *Journal of Adolescence*. 11, s. 347–360.
- Jones, R. M., Akers, J. F., White, J. M. (1994). Revised Classification Criteria for the Extended Objective Measure of Ego Identity Status (EOM-EIS). *Journal of Adolescence*. 17, s. 533–579.
- Josselson, R. (1988). The Embedded Self: I and Thou Revisited [w:] D. K. Lapsley, F. C. Power (red.), *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. s. 91–106. New York, Springer-Verlag.
- Keen, S. (1989). *Your Mythic Journey. Finding Meaning in Your Life through Writing and Storytelling*. Los Angeles, Tarcher.
- Krzyżewski, K., Kazberuk, A. (2000). Specyfika psychologicznego ujmowania tożsamości [w:] A. Galdowa (red.), *Tożsamość człowieka*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lewis, M., Brooks-Gunn, J. (1990). *Social Cognition and the Acquisition of Self*. New York, Plenum.
- Lewis, M. S. Social Knowledge and Social Development. *Merrill-Palmer Quarterly*. 36, s. 93–116.
- Marcia, J. E. (1966). Development and Validation of Ego-Identity Statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*. 3, s. 555–558.
- Markstrom-Adams, C., Smith, M. (1996). Identity Formation and Religious Orientation among High-school Students from the United States and Canada. *Journal of Adolescence*. 19 (3), s. 247–261.
- Markus, H., Kitayama, S. (1991). Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*. 98, s. 224–253.
- McAdams, D. P. (1985). *Power, Intimacy and Life Story. Personological Inquiries into Identity*. Illinois, Dorsey Press.
- McAdams, D. P. (1993). *The Stories We Live by: Personal Myths and the Making of the Self*. New York, Morrow.
- McAdams, D. P. (2001). The Psychology of Life Stories. *Review of General Psychology*. 5, s. 100–122.

- Meilman, P. W. (1979). Cross-Sectional Age Changes in Ego Identity Status during Adolescence. *Developmental Psychology*. 15, s. 230–241.
- Miville, M., Koonce, D., Darlington, P. (2000). Exploring the Relationships between Racial/Cultural Identity and Ego Identity among African Americans and Mexican Americans. *Journal of Multicultural Counseling and Development*. 28 (4), s. 208–224.
- Orlofsky, J., Frank, W. (1986). Personality Structure as Viewed through Early Memories and Identity Status in College Men and Women. *Journal of Personality and Social Psychology*. 50, s. 580–586.
- Pasupathi, M. (2001). The Social Construction of the Personal Past and Its Implications for Adult Development. *Psychological Bulletin*. 127, s. 651–672.
- Phinney, J. S. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: A New Scale for Use with Diverse Groups. *Journal of Adolescent Research*. 7, s. 156–176.
- Runyan, W. (1992). *Historie życia a psychobiografia*. Warszawa, PWN.
- Schenkel, S., Marcia, J. E. (1972). Attitudes Towards Premarital Intercourse in Determining Ego Identity Status in College Women. *Journal of Personality*. 40, s. 472–482.
- Schütze, F. (1987). Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien: erzähltheoretische Grundlagen. Teil I: *Merkmale von Alltagserzählungen und was wir mit ihrer Hilfe erkennen können*. Studienbrief der Fernuniversität Hagen, Hagen.
- Sokolik, M. (1993). *Psychoanaliza i Ja. Kliniczna problematyka poczucia tożsamości*. Warszawa, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski & Co.
- St. Louis, G. R., Liem, J. H. (2005). Ego Identity, Ethnic Identity, and the Psychosocial Well-Being of Ethnic Minority and Majority College Students. *Identity*. 5 (3), s. 227–246.
- Szczukiewicz, P. (1998). *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge, Cambridge University.
- Tausk, V. (1992). The Influencing Machine (D. Feigenbaum, Trans.) [w:] J. Crary, S. Kwinter (red.), *Incorporations*. s. 542–569. New York, Zone.
- Thorne, A. (2000). Personal Memory Telling and Personality Development. *Personality & Social Psychology Review*. 4, s. 45–56.
- Thorne, A., McLean, K. C., Lawrence, A. (2004). When Remembering Is not Enough: Reflecting on Self-Defining Events in Late Adolescence. *Journal of Personality*. 72, s. 513–542.
- Umaña-Taylor, A. J., Yazedjian, A., Bamaca-Gomez, M. (2004). Developing the Ethnic Identity Scale Using Eriksonian and Social Identity Perspectives. *Identity*. 4 (1), s. 9–38.
- Webster, J. D. (2003). The Reminiscence Circumplex and Autobiographical Memory Functions. *Memory*. 11, s. 203–215.
- Yuh, J. (2005). Ethnic Identity and its Relation to Self-Esteem and Ego Identity among College Students in a Multiethnic Region. *Journal of Applied Social Psychology*. 35 (6), s. 1111–1131.